

Journal of YTF

સુરત શહેરની માધ્યમિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના કૌશલ્ય વિકાસ સંદર્ભે અપનાવેલ
નીતિનો સમીક્ષાત્મક અભ્યાસ

ડૉ. ભાવેશ રાવલ

આચાર્યશ્રી,

શ્રી મહાવીર વિદ્યામંદિર ટ્રસ્ટ બી.એડ. કોલેજ, પાંડેસરા, સુરત
મો. ૯૪૨૮૦૨૦૧૬૮

દ્રોક્ષસાર

માધ્યમિક શાળાઓમાં શિક્ષકોની અસરકારકતા તેમણે હસ્તગત કરેલા કાર્ય કૌશલ્યો પર આધાર રાખે છે. કૌશલ્યોનો વિકાસ એ સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે. શાળામાં કામગીરી કરતાં શિક્ષકોના કૌશલ્ય વિકાસ માટે સંસ્થા તરફથી ઘડાતી વિવિધ નીતિઓનો આચાર્ય દ્વારા અમલ થાય છે. આ નીતિઓ કઈ કઈ હોય શકે? તેના શું પરિણામ જોવા મળે છે? તેમજ જેના માટે નીતિ ઘડીને અમલમાં મૂકાઇ છે, તેવા શિક્ષકો કેવો અભિપ્રાય ધરાવે છે? વગેરે જેવા પ્રશ્નોના ઉકેલ માટે અભ્યાસ હાથ ધરાયો હતો. શાળા કક્ષાએ આચાર્યો દ્વારા નવવિચારના વિનિયોગને પ્રોત્સાહન, નવા શિક્ષકો અને જૂના શિક્ષકોના સંયોજનથી કાર્યોનું આયોજન અને ડિયાન્વયનની નીતિ નોંધપાત્ર જણાઈ હતી. શિક્ષકો માટે અપનાવાતી નીતિમાં મુખ્યત્વે પાંચ ઘટકો પર અભિપ્રાયો પ્રાપ્ત થયા હતા. જેમાં આયોજન, આવડત અને સૂઝ વિકસતા જણાયા હતા. શિક્ષકો માટે બ્રાહ્મ પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેવાની સ્વતંત્રતા નોંધપાત્ર ગણાવી શકાય. જો કે કામનો બોજ વાસ્તવિક અનુભવ પ્રદાન પ્રક્રિયામાં અવરોધક જણાયો હતો. શાળાકીય કાર્યોમાં વાતી સહકાર, PPTAની ભૂમિકા તેમજ બાળકોની સમર્યાઓ નિવારવા વાતી-શિક્ષકોની સહયોગી ભૂમિકાની નીતિ જોવા મળી હતી. સામાજિક સંપર્ક અને સહકારની બાબત શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ માટે સહાયક હતી.

ચારીસ્થાનિક શબ્દો: વ્યૂહરચનાઓ, કૌશલ્યો, નીતિ.

પ્રાસ્તાવિક:

માધ્યમિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના કાર્યની અસરકારકતા તેમના કૌશલ્યો પર આધાર રાખે છે. શિક્ષકની તાલીમ દરમ્યાન વિવિધ કૌશલ્યોના વિકાસની પ્રક્રિયા હાથ ધરાય છે. જે કૌશલ્યોની સમૃદ્ધતાને ધ્યાનમાં રાખી શાળામાં પસંદગી કરવામાં આવે છે. વાસ્તવિક સ્થિતિમાં તાલીમ દરમ્યાન કેળવાચેલા કૌશલ્યો ઉપરાંત પણ અપેક્ષાઓ રાખવામાં આવે છે. જેમકે વર્ગાંડમાં સારું શિક્ષણકાર્ય, શાળાકીય કામગીરી, સામાજિક કાર્યોમાં સહભાગિતા, વાલીસંપર્ક અને સહકાર, શાળા બહારની કામગીરી શિક્ષકે સક્રિયપણે અસરકારક રીતે બજાવવાની હોય છે.

શાળામાં આચાર્યએ ઉપલબ્ધ સ્વોતના ઉપયોગ વડે શ્રેષ્ઠ પરિણામ લાવવાનું હોય ત્યારે એવી વ્યૂહાત્મક નીતિ અપનાવવી પડે કે રોજીંદા કાર્ય સાથે સાથે માનવીય સાધનોનો વિકાસ થાય. માધ્યમિક શાળાઓમાં કાર્યરત શિક્ષકોના કૌશલ્ય વિકાસ સંદર્ભે કેવી નીતિ અપનાવવી? આચાર્ય દ્વારા શિક્ષકોના કૌશલ્ય વિકાસ માટે કેવી વ્યૂહાત્મક નીતિ અમલમાં મૂકી છે? અને સમગ્ર સંસ્થાની નીતિ હેઠળ કાર્ય કરતાં શિક્ષકો કેવો અનુભવ ધરાવે છે? તેની સમીક્ષા હાથ ધરવા પ્રસ્તુત અભ્યાસ હાથ ધરાયો હતો.

સમસ્યા શીર્ષક:

યોગ્ય વિચારણાને અંતે નીચેના શીર્ષક પર અભ્યાસ હાથ ધરવામાં આવ્યો હતો.

સુરત શહેરની માધ્યમિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના કૌશલ્ય વિકાસ સંદર્ભે અપનાવેલ નીતિનો સમીક્ષાત્મક અભ્યાસ

હેતુઓ:

પ્રસ્તુત અભ્યાસ નીચેના હેતુસર હાથ ધરાયો હતો.

1. માધ્યમિક શાળાના શિક્ષકોના કૌશલ્ય વિકાસ અંગે અપનાવેલ નીતિ અંગે જાણકારી મેળવવી.
2. માધ્યમિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના કૌશલ્ય વિકાસ માટે ઘડાતી વ્યૂહાત્મક નીતિઓ જાણવી.
3. માધ્યમિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના કૌશલ્ય વિકાસ માટેની નીતિઓ સંદર્ભે શિક્ષકોના અભિપ્રાયો પ્રાપ્ત કરવા.

પ્રશ્નો:

અભ્યાસ દરમ્યાન નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો.

૧. માધ્યમિક શાળાના શિક્ષકોના કૌશલ્ય વિકાસ માટે કેવી નીતિ અપનાવવામાં આવી છે?
૨. માધ્યમિક શાળાના શિક્ષકોના કૌશલ્ય વિકાસ માટે કેવી વ્યૂહાત્મક નીતિ અમલમાં આવી છે?
૩. શિક્ષકોના કૌશલ્ય વિકાસ માટે અપનાવેલી નીતિ સંદર્ભે શિક્ષકો કેવા અભિપ્રાય ધરાવે છે?

ક્ષેત્ર મર્યાદા:

- ૦ અભ્યાસ સુરત શહેરની ખાનગી માધ્યમિક શાળાઓ પૂરતો મર્યાદિત હતો.
- ૦ અભ્યાસ હેઠળ અંગેજુ માધ્યમની શાળાઓનો સમાવેશ કર્યો નથી.
- ૦ સંશોધન ઉપકરણ તરીકે સ્વરચિત પ્રશ્નાવલી(આચારો માટે) અને અભિપ્રાયાવલી(શિક્ષકો માટે) ઉપયોગ કરાયો હતો.
- ૦ અભ્યાસ અંતર્ગત શાળા કક્ષાએ જ ઘડાતી અને અમલમાં મૂકાતી નીતિઓ સંબંધી જાણકારી મેળવી હતી.

વ્યાપવિશ્વ અને નમૂનો:

સુરત શહેરની ખાનગી માધ્યમિક શાળાઓ પ્રસ્તુત અભ્યાસનું વ્યાપવિશ્વ હતું. અભ્યાસના હેતુઓને ધ્યાનમાં લેતા સહેતુક નમૂના પસંદગીની રીતે કુલ દસ આચારો અને ૫૦ શિક્ષકોને પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા.

ઉપકરણ:

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં માધ્યમિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના કૌશલ્ય વિકાસની સંબંધિત નીતિઓ જાણી તેની સમીક્ષા કરવાના હેતુસર 'સ્વ-રચિત' ઉપકરણોનો ઉપયોગ કર્યો હતો. જેમાં પ્રથમ ઉપકરણ આચારો માટેની પ્રશ્નાવલી હતી. જેમાં કુલ દસ પ્રશ્નો હતા. વિકલ્પ પ્રકારના નવ પ્રશ્નો હતા જ્યારે દસમો પ્રશ્ન મુક્ત જવાબી પ્રશ્ન હતો. બીજા ઉપકરણમાં શિક્ષકો માટેની અભિપ્રાયાવલીની રચના કરવામાં આવી હતી. જેમાં કુલ પાંચ વિભાગો હેઠળ સમાવિષ્ટ વિધાનોની સંખ્યા પર હતી. આ વિધાનો પર પંચ બિંદુ પર શિક્ષકોએ પોતાનો અભિપ્રાય ખરાંની નિશાની કરી દર્શાવવાનો હતો.

માહિતી એકત્રિકરણની રીત:

નિયત ઉપકરણની રચના બાદ શૈક્ષણિક વર્ષ: ૨૦૦૬-'૦૭ના ઓક્ટોબર માસના છેલ્લા અઠવાડિયાથી શરૂ કરી નવેમ્બર માસના પ્રથમ અઠવાડિયા સુધીમાં માહિતીનું એકત્રીકરણ કરવામાં આવ્યું હતું. નમૂના હેઠળની શાળાઓમાંથી પ્રતિનિધિઓ દ્વારા માહિતી પ્રાપ્ત કરવામાં આવી હતી.

માહિતી વિશ્લેષણની રીત:

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં પ્રાપ્ત માહિતીનું વિશ્લેષણ કરવા વર્ણનાત્મક આંકડાશસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. જેમાં પ્રક્રાવતિ સંદર્ભે મળેલા ઉત્તરોની ટકાવારી શોધવામાં આવી હતી. જ્યારે અભિપ્રાયાવતી પર પ્રાપ્ત પ્રતિભાવોના કાઈવર્ગ મૂલ્ય શોધવામાં આવ્યા હતા. મુક્ત જવાબી પ્રશ્નો પર પ્રાપ્ત પ્રતિભાવોની આવૃત્તિ મેળવવામાં આવી હતી.

ટકાવારી અને કાઈવર્ગ મૂલ્ય શોધવા માટે સાદા ગણક યંત્રનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

તારણો:

આચાર્યો પાસેથી પ્રાપ્ત માહિતીને આધારે તારણો:

શાળામાં શિક્ષકની પસંદગીના મુખ્ય આધાર વર્ગકાર્ય અને શાળા કક્ષાએ કરવાના કાર્ય કૌશલ્ય સંબંધી છે. શિક્ષકના શિક્ષણ કાર્યને અસરકારક બનાવવા શાળામાં ઉપલબ્ધ સાધનો વડે શ્રેષ્ઠ કાર્ય માટે પ્રેરિત કરવામાં આવતા હતા. શિક્ષકને સેમિનારમાં ભાગ લેવા માટે પ્રેરિત કરી શિક્ષણકાર્ય સુધારણા હાથ ધરવામાં આવતી હતી. શાળા કાર્યમાં બધાંજ શિક્ષકોને સામેલ કરવા માટે વૈચારિક આદાન-પ્રદાન અને જૂના-નવા શિક્ષકોનું સંયોજન અસરકારક છાપ પાડતું હતું. શાળાકાર્યમાં શિક્ષકોની સામેલગીરીથી પરસ્પર સંવાદિતા સ્થપાતી હતી. કેટલાંક આચાર્યો નવા અને ઉત્સાહથી જવાબદારી ઉપાડવા તત્પર શિક્ષકને પસંદ કરતા જણાયા હતા. વિદ્યાર્થીઓની સમસ્યા નિવારવા વાલીઓની ભૂમિકા સંવિશેષ જરૂરી સમજુ હતી. સામાજિક સંપર્કના કાર્યક્રમથી શિક્ષકનો સામાજિક વિકાસ, ભૂમિકા, વિચારો વધુ સ્પષ્ટ થતા જણાયા હતાં.

શાળા કક્ષાએ શિક્ષકોના કૌશલ્ય વિકાસ માટે અપનાવેલી બ્યૂહરચનાઓમાં નવીન પ્રયુક્તિઓનું અમલીકરણ, પોત્સાહન, શૈક્ષણિક તકનીકી વર્ગોમાં ભાગ લેવા માટે અપાતી

પ્રેરણા, સંમેલનોનું આયોજન, સેમિનારમાં સહભાગી બનવા મોકલવા તેમજ નવા અને જૂના શિક્ષકોનું સંયોજન નોંધપાત્ર જણાયું હતું.

શિક્ષકોના અભિપ્રાયોના આધારે પ્રાપ્ત તારણો:

વર્ગ કાર્ય કૌશલ્ય

- શિક્ષકો દ્વારા કરવામાં આવતાં આયોજનની નોંધપોથી ચીવરાઈથી જોવામાં આવતી હતી.
- પાઠ નિરીક્ષણની બાબતે ચોક્કસ તારણ પર આવી શકાયું નથી.
- નિરીક્ષક જરૂરી માર્ગદર્શન પૂર્ણ પાડતા હતા.
- વર્ગમાં નવીન પદ્ધતિ કે પ્રયુક્તિના અમલ માટે શાળાના આચાર્ય, શિક્ષકો માંદ્કાર્તાની લૂભિકા અદા કરતાં માલુમ પડયા હતા.
- વર્ગખંડમાં વિદ્યાર્થીઓની ફાળવણી બૌલ્ઝિક સ્તર મુજબ કરવામાં આવતી ન હતી.
- શાળા કક્ષાએ નિરીક્ષક ઉપયોગ કરી પ્રમાણમાં ઓછુ જોવા મળતું હતું.
- સારા અધ્યાપન કાર્યની જાહેરમાં પ્રસંશા કરવાની નીતિ અપનાવી હતી.

શાળા કક્ષાએ કાર્ય કૌશલ્ય

- શાળામાં વર્ષ દરમ્યાન શાળા સભાનું નિયમિત આયોજન કરવામાં આવતું હતું.
- શિક્ષકોની ક્ષમતા અનુસાર કાર્ય વિભાજન થતું ન હોવાનું સ્પષ્ટ થયું હતું.
- સ્પર્ધાઓ અને વિવિધ સમિતિઓ સંદર્ભે કામગીરીથી વિશેષતઃ આયોજન, સૂર્જ અને આવડત વિકસતી હતી.
- કેટલાક મહત્વના કાર્યક્રમોમાં અનુભવી અને આવડતવાળા શિક્ષકોને કાર્યસોંપણીની નીતિ અપનાવવામાં આવી હતી.

શાળા બહારની પ્રવૃત્તિઓમાં કાર્ય કૌશલ્ય

- શૈક્ષણિક પ્રવાસના આયોજન અને કામગીરી વિભાજનમાં તમામ શિક્ષકોને સામેલ કરવાની નીતિ અપનાવી હતી.
- બધાંજ શિક્ષકોને પ્રવાસમાં સામેલ કરવામાં આવતા હતાં.

- વિજ્ઞાનમેળા, શિક્ષક સંઘ જેવી સભામાં ભાગ લેવાની શિક્ષકોને સ્વતંત્રતા આપવામાં આવતી હતી.
- શાળાકીય પ્રવૃત્તિઓમાં વૃક્ષારોપણ, શ્રમ કાર્ય, ગ્રામ સફાઈ વિશેષ અનુભવ પૂરા પાડતા જણાયા હતા.
- કામનું ભારણ વાસ્તવિક અનુભવ પ્રદાન પ્રક્રિયામાં અવરોધક જણાયું હતું.

વાલી સંપર્ક અને સરકાર સંબંધિત કાર્ય કૌશલ્ય

- શાળામાં યોજાતા પ્રવેશોત્સવમાં વાલીઓને નિમંત્રણ અપાતું હતું.
- વિદ્યાર્થીઓના પ્રશ્ન મનોસ્થિતિ, વર્તન સંબંધી સમસ્યાઓમાં વાલી સાથે રૂબરૂ મુલાકાત કરવામાં આવતી હતી.
- શિક્ષકો અનુઝળતા અનુસાર ક્યારેક વિદ્યાર્થીઓના ધરની મુલાકાત લેતા હતા.
- PPTAની સભામાં વિવિધલક્ષી પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવામાં આવતી હતી.
- PPTA વાલી-શિક્ષકોની પ્રત્યક્ષ વાતચીતનો અભાવ નોંધપાત્ર બાબત હતી.
- સમગ્રતા: વાલીઓ દ્વારા વિવિધ કામગીરીમાં સહયોગ પ્રાપ્ત થતો હતો.

સામાજિક સંપર્ક અને સહકાર સંબંધિત કાર્ય કૌશલ્ય

- સામાજિક ચેતના, રાષ્ટ્રીય ઉત્સવો અને સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમોમાં સહભાગિતા શિક્ષકોના વિકાસ માટે ઉપકારક જણાયા હતા.
- સામાજિક, રાષ્ટ્રીય અને સાંસ્કૃતિક બાબતો વિદ્યાર્થીઓના ધડતર માટે સહયક જણાઈ હતી. વિવિધ સંસ્થાઓ સાથેના સંબંધો અને વિવિધ પ્રકારની કામગીરીમાં શિક્ષકો પર સંકારાત્મક અસર જોવા મળી હતી.
- સામાજિક ચેતનાની વિવિધ કામગીરીઓ વિશેની જાણકારી ન મેળવી શકવાની મર્યાદા નોંધનીય હતી.

સંદર્ભસૂચિ:

Best John. W (1959), Research in Education, New Delhi. Prentice Hall Inc.

Devi Pani (2005), University News, Feb-28 March-5 New Delhi P-8.

દેસાઈ કે.જી. અને દેસાઈ એચ.જી. (૧૯૯૭). સંશોધન પદ્ધતિઓ અને પ્રવિધિઓ. અમદાવાદ: યુનિવર્સિટી ગુંથ નિર્માણ બોર્ડ.

પારેખ અને ત્રિવેદી (૧૯૯૪). શિક્ષણમાં આંકડાશાસ્ત્ર, અમદાવાદ: ચુનિવર્સિટી ગુંથ નિર્માણ
બોર્ડ.

પટેલ અને અન્ય (૨૦૦૨), શિક્ષણની વિસ્તરતી ક્ષિતિજો, અમદાવાદ: બી.એસ. શાહ પ્રકાશન.